

Fråga inte – skanna!

Siv Wold Karlson

Digitalisering av bibliotekens bestånd borde ha varit en samhällelig uppgift. Nu driver istället Google utvecklingen och kan i kraft av sin monopolställning sätta pris på och begränsa tillgången. Digitaliseringen kom igång i en nyliberal era, där EU ser upphovsrätt som en handelsvara och placerar biblioteken under generaldirektoratet för inre marknad och tjänster. Offentliga sektorn skall ligga lågt och överlåta initiativet till privata entreprenörer.

Don't be evil (Google-valspråk)

Som bekant kommer Google ständigt med erbjudanden det är svårt att tacka nej till – fast det händer att tacksamheten blandas med kritik och protester.

1998 startar Sergej Brin och Larry Page Google, och redan 2002 föreslår Larry Page sitt gamla universitet, Michigan University, att Google ska skanna in alla deras böcker. Universitetets rektor tackar genast ja, för som Dagens Naeringsliv (DN) kommenterar (24-25/9 2005): *”hvem kunne si nei til universitetets genierklaerte stjerne”*.

DN citerar också Carla Montori, chefsbibliotekarie vid Michigan universitetsbibliotek. Hon ser bokskanningen som en gåva till mänskligheten, en gåva från Google, som här till fullo lever upp till sitt motto: Don't be evil.

Eftersom Google skannat in upphovsrättsskyddat material utan att först kontakta upphovsrättsägarna, har det blivit lite problem, men Montori är övertygad om att det snart löser sig, och att Google och Förläggareföreningen (Association of American Publishers) kommer att sluta ett bra avtal.

Första skanningsavtalet

Redan 2003 hade Google slutit avtal med några USA-förlag om att skanna in böcker förlagen fortfarande hade i tryck (in-print). I juni 2004 blir Google börsnoterat, och i december 2004 ingår Google skanningsavtal med flera stora bibliotek, i USA men också i Europa.

De europeiska skanningsavtalen är begränsade till böcker som in längre är upphovsrättsskyddade, men på USA-biblioteken skannas man ofta in rubbet, och alltid utan att fråga upphovsrättsägarna. Ur detta uppstår konflikter.

När Google utmanar Europa

I början av 2005 kommer boken *Quand Google défie l'Europe* (När Google utmanar Europa) ut på förlaget Mille et une Nuit. Författare är Jean-Noël Jeanneney, franska nationalbibliotekets chef, som också skriver en Google-kritisk artikel i tidningen *Le Monde* (22/1 2005)

Enligt recensioner och sammanfattningar av boken/artikeln är Jeanneney's utgångspunkt inte upphovsrätten utan den angloamerikanska snedvridningen – språkligt, kulturellt, politiskt – som han anser Google bidrar till. Den marknadsdrivna modellen som Google representerar tycker han också är bekymmersam, och att Google dessutom tar sig rätten att censurera gör inte saken bättre.

Något måste göras, och det måste göra på EU-nivå, eftersom den nationella nivån inte räcker till för att skapa alternativ till Google.

Jeanneney's uppmaningar föll i god jord. I mars 2005 har Jeanneney ett samtal med president Chirac, och 28 april skickar den franske presidenten och fem andra stats- och regeringschefer ett gemensamt brev till EU-kommissionen. I brevet ber de Kommissionen stödja och samordna olika digitaliseringsprojekt i EU-länderna, i syfte att skapa ett europeiskt digitalt bibliotek. De ser också EU-ländernas forsknings- och kulturministrar som viktiga deltagare i en kommande digitaliserings- och samordningsprocess.

De sex brevskrivarna var Chirac (Frankrike) Kwasniewski (Polen) Schroeder (Tyskland) Berlusconi (Italien) Zapatero (Spanien) Gyurcsany (Ungern), och i ett brev från 7 juli 2005 får de svar från Barroso, EU-kommissionens ordförande.

Barroso inleder sitt brev med

ett påstående: En digitalisering av det europeiska kulturarvet är helt avgörande för att kunna bygga en kunskapsbaserad ekonomi och ett kunskapsbaserat samhälle. Han välkomnar därför ett gemensamt europeiskt bibliotek, men understryker samtidigt att här har också den privata sektorn en viktig roll att spela. Eftersom digitalisering har visat sig vara så ekonomiskt lönsamt.

Utan att nämna namn exemplifierar Barroso med Google när han konstaterar att ett internetföretag (une entreprise du monde de l'Internet) nyligen har tagit initiativ som tydligt visar digitaliseringens ekonomiska potential.

Mångkultur, teknologi och nya affärsmodeller

30 september 2005 kommer EU-kommissionen med ett dokument som tar upp bibliotek-förslaget, i2010 Digital Libraries.

Kommissionen tycker också att *”the creation of a virtual European Library, aiming to make Europe's cultural and scientific record accessible for all”* är en lysande idé.

Som Jeanneney hyllar man värdet av att göra kultur- och kunskapsresurserna tillgängliga för alla, och som Barroso lyfter man fram de kommersiella möjligheterna:

”The digital libraries initiative aims at making European information resources easier and more interesting to use in an online environment. It builds on Europe's rich heritage combining multicultural and multilingual environments with technological advances and new business models.”

Kommissionen tar också upp några problem i samband med en

digitalisering. Det finns förstås ekonomiska problem, och det finns ett teknologiskt problem som bottnar i den engelska språkdominansen: Skanningstekniken har huvudsakligen testats, använts och utvecklat på engelska texter, och det har resulterat i att skanning av icke-engelsk text ger högre kostnader och lägre kvalitet.

Fast det stora problemet bokstaveras IPR = intellectual property rights = copyright = upphovsrätt.

Digitalisering förutsätter att man gör en kopia, skriver Kommissionen, och att göra en kopia can be problematic in view of intellectual property rights (IPR)

För att digitalisera/kopiera ett upphovsrättsskyddat verk måste man ha rättighetsägarnas tillåtelse. Idag varar upphovsrätten i 70 år efter upphovspersonens död, och därmed kan det dröja mer än 150 år innan man kan göra ett verk digitalt tillgängligt. Förutsatt att man följer gällande upphovsrätt och inte gör en google.

Det goda IPR-samarbetet

Förlängd upphovsrätt ingår i en kommersialiseringsprocess där upphovsrätt förvandlas till IPR och blir en vara på en kapitalistisk marknad. Och EU-kommissionen har varit, och är, en mycket pådrivande och självmedveten aktör i den processen.

I april 2002 firade EU-kommissionen tio års IPR-samarbete med USA-administrationen. Jörg Reinbothe talade på Kommissionens vägnar och kunde stolt peka på stora framgångar: TRIPS-avtalet, WTO/Världshandelsorganisationens handelsavtal för IPR, var på plats, och inom EU/EES-området hade man fått genom en rad direktiv som alla stärker upphovsrätten som handelsvara.

"It cannot be stressed often enough that intellectual property rights constitute a significant merchandise" – sa Reinbothe, och gratulerade EU och USA till de gemensamma framgångarna:

"We have done a good job, I think, and we have done it together: co-ordination between the USA and the European Union on these matters has always been the key to success."

Nu, inför planerna på ett digitalt bibliotek, vill EU-kommissionen inte riktigt stå för de negativa

konsekvenserna av IPR-politiken. Istället försöker Kommissionen lämpa över allt ansvar på enskilda EU-länder.

Medlemsländerna kunde sett till att ge biblioteken specialvillkor med rätt att göra vissa kopior vid sidan om den kommersiella upphovsrätten. Direktiv 2001/29 öppnar för det, skriver Kommissionen. Fast enligt direktivet är det inte obligatoriskt att göra undantag för biblioteken, och länderna har haft olik praxis:

"The exception is however not mandatory and has led to different implementations in the Member States."

Direktiv 2001/29, det så kallade Infosoc-direktivet, kom till för att harmonisera upphovsrätten i informationssamhället. Det är ett av många upphovsrättsdirektiv som alla är fyllda med tvingande påbud.

En intressant fråga är därför varför just biblioteksundantagen inte gjorts obligatoriska, och svaret är troligen: Det skulle strida mot EUs grundläggande ideologi.

Ekonomerna Ragnar Frisch kallade en gång dåvarande EG *"et uopplyst pengevelde"*. Att även nuvarande EU utgår från att all verksamhet är, eller borde vara, kommersiell, avspeglar sig bland annat i hur biblioteken behandlas.

Inom EU-kommissionen finns en rad generaldirektorat (GD) för olika politikområden. Det finns ett GD för forskning och ett GD för kultur och utbildning, men biblioteket har placerats i generaldirektoratet för den inre marknaden och tjänster.

Public Lending Right-direktivet

1992 kom det så kallade public lending right/PLR-direktivet (direktiv 92/100). Det handlar om uthyrnings- och utlåningsrättigheter och vissa upphovsrätten närstående rättigheter inom det immateriella området, och det innebär ett kvalitativt språng på IPR-området

Här stipulerar EU-kommissionen en icke-konsumerbar upphovsrätt som inte bara omfattar kopiering utan också bokutlåning på bibliotek.

Direktivet skiljer inte på kommersiell och icke-kommersiell verksamhet, utan behandlar offentlig biblioteksverksamhet som vore den kommersiell. Och man gör det för att den inre marknaden ska fungera på biblioteksområdet.

När många EU/EES-länder protesterade och krävde rätten att bedriva en kulturpolitik som omfattar biblioteksundantag från upphovsrätten, svarade Kommissionen med att dra länderna inför EG-domstolen.

Den öppna konflikten mellan EU-kommissionen och EU-länderna nådde sin kulmen 2005, men hade börjat 2002, kort efter Reinbothes hyllningstal till USA-EUs IPR-politik.

I en rapport daterat 12 september 2002, konstaterar EU-kommissionen att många länder inte alls lever upp till direktiv 92/100. Den inre marknaden är hotad och Kommissionen måste agera.

92/100-direktivet handlar enbart om tryckt material, men Kommissionen är medveten om att det finns datorer också på offentliga bibliotek, och lovar att hålla ett vakande öga på utvecklingen:

"Användningen av ny teknik befinner sig fortfarande i en experimentell fas. All utveckling när det gäller utnyttjandet av ny teknik i biblioteken måste även i fortsättningen övervakas, särskilt med tanke på den inverkan de potentiellt kan få på den inre marknaden, och med tanke på deras inverkan på uthyrnings- och utlåningsverksamheten."

EU-kommissionen höll ord. Den övervakade och vidareförde IPR-politiken, och befann sig år 2005 därför i en något bisarr situation. Nu när kunskapsområdet ska byggas, de kulturella och vetenskapliga rikedomarna digitaliseras, det europeiska biblioteket upprättas – ja, då visar det sig att enligt IPR-reglerna är det endast material som är hundra år eller äldre som får göras digitalt tillgängligt.

Orphan works, fair use och ARROW

I sitt 2002-tal beskriver Jörg Reinbothe det goda samarbetet mellan EU och USA som nyckeln till en framgångsrik IPR-politik. Och nog stämmer det att i WTO/TRIPS och i den internationella upphovsrättsorganisationen WIPO har EU-USA lyckats driva genom sina IPR-intressen. Ofta i konflikt med länder utanför USA-EU. Fast ibland uppstår det konflikter också mellan USA och EU, något

Google-affären kan exemplifiera.

Orphan works och fair use är två begrepp Google flitigt använt sig av. Orphan works, föräldralösa/värnlösa/herrelösa verk, är böcker där man inte vet vem rättighetsägarna är. Google hävdar att det är så svårt att hitta de rätta ägarna att det enda raka är att göra som Google gjort: Digitalisera och kopiera utan att fråga om lov.

Sedan kan ju de som känner sig som rättighetsägare bara säga ifrån, och eventuellt ta en juridisk dust med Google. Vilket kan bli dyrt.

Nu har Google utvidgat sin rätt att digitalisera till att omfatta alla verk, oavsett upphovsrättslig status, och hänvisar då till fair use. Enligt fair use kan man göra kopior utan rättighetsägarnas tillåtelse, förutsatt att man gör det i undervisningssyfte. Vanligen tänker man sig nog att fair use endast får användas i icke-kommersiell verksamhet, och många ser det Google gjort som ett missbruk av fair use-begreppet.

Upphovsrättsintrång

Hösten 2005 inledde författare och förläggare (Authors' Guild och Association of American Publishers) rättsliga åtgärder mot Google, som de anklagade för upphovsrättsintrång. Det blir aldrig någon rätts sak, men tre år senare avslutas konflikten med ett ekonomiskt avtal. När Google-avtalet väl undertecknats i USA, skickades det senhösten 2008 ut till all världens upphovsrättsägare för att de skulle få tacka ja eller nej till förlikningsavtalet. Tidsfristen för att svara sattes först till 5 maj 2009, men förlängdes sedan till 4 september 2009. 7 oktober ska en domstol – i USA naturligtvis – besluta om Google-avtalet är okej.

ARROW

12 december 2008 lanserar EU-kommissionen ARROW-projektet. ARROW står för Accessible Registries of Rights Information and Orphan Works. Projektet som ska pågå till 28 februari 2011, ska framförallt stödja EUs i2010 Digital Library Project, det europeiska digitala biblioteket, som nu fått namnet Europeana. ARROW-projektet hjälper Europeana

”by finding ways to clarify the rights status of orphan and out of

print works, so they can be cleared for digitisation and inclusion in the Digital Library”

Här visar ARROW/EU för Google/USA hur det ska göras. Man får inte, som Google, bara skanna på utan att fråga. Man måste lägga arbete, pengar och tid (gärna två-tre år) på att hitta de rätta upphovsrättsägarna, också när det handlar om böcker som inte längre trycks och som kanske räknas som herrelösa. Sedan får man reda ut det med rättighetsägarna, och först därefter kan man eventuellt skanna in böckerna och göra dem digitalt tillgängliga.

Att göra som Google gjort, är inte okej. Åtminstone inte enligt europeisk upphovsrätt.

Åter på EU-kommissionens bord

I början av maj 2009 tar den tyska kulturministern Google-avtalet till EU, närmare bestämt till ministerrådets möte 11-12 maj, och kritiken man riktar mot avtalet är ungefär den här: Google hänvisar till fair use, men fair use är en upphovsrättsdoktrin som gäller i USA, inte i förhållande till europeiska upphovsrättsägare. Genom sin praxis: Fråga inte – skanna! har Google skaffat sig fördelar i förhållande till mer seriösa aktörer – som Europeana.

Vad Google gjort och gör för att litterära och vetenskapliga verk ska bli mer synliga och lätt tillgängliga, är i sig mycket värdefullt, men: Man måste också ta hänsyn till författarnas och förläggarnas rättigheter och till biblioteken och bibliotekbrukarnas intressen. Därför kan man inte låta marknadskrafterna ställa berörda parter inför ett fullbordat faktum, utan möjlighet till rimliga förhandlingar (fair negotiations)

Några veckor senare tar den tyska justitieminister upp Google-avtalet i EUs råd för konkurrenskraft (Wettbewerbsfähigkeitsrat) och diskussionen tycks nu lämna mjukis-sfären kultur och utbildning och istället handla om hårdvalutor som upphovsrätt/IPR och konkurrenskraft.

På begäran av den tyska regeringen ska EU-kommissionen nu undersöka Google-avtalet, skriver Dagens Nyheters nätupplaga, 1 juni 2009:

”Kommissionen ska undersöka om Google-avtalet bryter mot

europeiska upphovsrättslagar och om Kommissionen bör vidta åtgärder för att skydda förläggare och författare vars böcker skannats av Google.”

När jag skriver detta, i slutet av augusti, har det ännu inte kommit något besked i frågan från EU-kommissionen. Det ska komma i loppet av hösten, sägs det. 7 oktober 2009 ska en domstol i USA bedöma om Google-avtalet är hållbart, och då kommer det nog heller inte att handla så mycket om bibliotek och medborgarintressen.

Författarna/upphovspersonerna och Google

När Google nu för andra gången hamnar på EU-kommissionens bord, är det inte som 2005 på initiativ från biblioteksvärlden. Nu är det upphovsrättsägarna som agerar, och kanske framförallt förläggarna.

Åtminstone i Sverige har författarna (eller: Författarförbundet/SFF) varit långt mindre negativa till Google-avtalet än förläggarna (eller: Förläggareföreningen)

I mitten av maj 2009 skriver Mats Söderlund, Författarförbundets ordförande, att Googles avtal är bättre än Bonniers e-bokavtal. Det handlar inte bara om att Google betalar bättre, dvs erbjuder en större procent av inkomsterna. Det handlar också om att Bonniers kräver ensamrätt, dvs: Bonniers vill (i motsättning till Google) tvinga till sig hela upphovsrätten till den digitala bokkopian.

Författarförbundets/SFF konklusion blir därför:

”Sveriges Författarförbund ser inget skäl att avråda sina medlemmar att ingå förlikning med Google men uppmanar dem att inte skriva på Bonnieravtalet [...] SFF vill se en bred branschöverenskommelse som ger läsare tillgång till litteraturskatten och alla parter en rimlig ersättning, även förläggare där de har legitima intressen.”

Räcker det med en bred branschöverenskommelse? Behövs det inte några sjysta bibliotek också? Eller behövs det inte längre några offentliga bibliotek när författare kan nå sina läsare via privata entreprenörer som Google?

Säkert är att utan biblioteken hade Google och Europeana inte haft så många litterära och vetenskapliga verk att digitalisera. Och utan politisk och ekonomisk vilja från medborgarnas sida hade vi inte haft några bibliotek.

Gör det bibliotek och medborgare till legitima parter i den digitaliserade upphovsrättshärvan vi hamnat i?

En rättvis upphovsrätt?

I augusti 2009 hade radioprogrammet God morgon världen en serie där man diskuterade Google, digitalisering och upphovsrätt, och där en av deltagarna var Mats Söderlund.

I tidskriften Författaren (2009:3, 30 juni 2009) tar Mats Söderlund upp samma frågor och redogör för hur Författarförbundet ställer sig till dem.

Som jag förstått det, anser Författarförbundet att Google-avtalet är acceptabelt av följande skäl:

Google ger uphovspersoner bättre villkor än vad t ex Bonniers gör, och ger dessutom out-of-print böcker en ny chans. Böcker som förlagen inte längre anser kommersiellt gångbara, får här en möjlighet att möta nya läsare och samtidigt ge uphovspersonerna en liten inkomst.

Förlagen har däremot inget att tjäna, eftersom rättigheter till out-of-print böcker i allt väsentligt endast tillhör författare/översättare (åtminstone i Sverige). Vilket delvis kan förklara att Förläggareföreningen är så negativ till avtalet.

Sammanfattningsvis: Författare vill att deras böcker ska synas och läsas, allmänheten vill ha tillgång till litteraturskatten, och vad Google gör är därför till glädje för alla.

En gåva till mänskligheten – som chefsbibliotekarie Carla Montori uttryckte det.

Fast Författarförbundet tycker inte Google-gåvan är helt oproblematiserad, och efterlyser ett nationellt och internationellt ansvarstagande.

På en nationell nivå är det statens ansvar och på en internationell nivå borde FN ha ett övergripande ansvar – sade Mats Söderlund i God morgon världen och i Författaren skriver han:

"Att göra hela vår litterära skatt tillgänglig för allmänheten är i allra högsta grad ett demokratiprojekt. För att det ska gå behöver vi ha breda branschöverenskommelser. Författarförbundet driver en sådan lösning och har beredskap

för att samarbeta med många olika intressenter och göra verklighet av den visionen. Vi anser också att förutsättningen är en stark upphovsrätt som skyddar både materiella och ideella intressen". (Författaren, 2009:3, 30 juni 2009)

Själv anser jag att det är en samhälls- och biblioteksuppgift att tillgängliggöra litteratur, vetenskaplig och skön. Samt att det finns goda, eller snarare onda, skäl till att biblioteken inte har fullgjort sina uppgifter.

Den tekniska utvecklingen som gjorde digitaliseringen möjlig, sammanföll i tid med en nyliberal politik. Offentlig sektor, inklusive offentliga bibliotek, ska göra minsta möjligt och gärna överlåta verksamheten till privata entreprenörer.

På immaterialsidan förvandlas en sammansatt upphovsrätt till ren handelsvara, och USA- och EU-representanterna lämnar WIPO-konferensen 1996 som segerherrar. De har lyckats tvinga genom stora delar av sin IPR-politik – och skapat en stark upphovsrätt.

Vad är en stark upphovsrätt?

Jag tror inte EU-kommissionen och Sveriges Författarförbund har samma definition av vad en stark upphovsrätt är. Och jag tycker biblioteksorganisationer borde lägga sig mera i, och diskutera sitt/sina syn på en stark upphovsrätt. Kanske en rimlig och till och med rättvis upphovsrätt.

Själv tycker jag ARROW-projektet representerar något av det mest orimliga och absurda i nuvarande upphovsrätt. För jag tror inte problemet med orphan works, herrelösa verk, primärt är att man inte vet vem uphovspersonerna är. Problemet är snarare att man inte vet vem det är som äger rättigheterna till verken, rättigheter man ärvt eller köpt.

Der är ett pseudoproblem som bäst löses genom en rimlig upphovsrätt utan arvsrätt och utan status av handelsvara.

Göteborg, 1 september 2009

PS

7 september 2009 hade EU-kommissionen en hearing om digitalisering, Google och Europa och i samband med det har Eblida, den europeiska biblioteksorganisationen, kommit med ett uttalande om Google-avtalet.

Eblida hoppas att avtalet är början till ett fruktbart samarbete mellan Google och rättighetsinnehavarna, men Eblida ser också problem. Google håller på att skaffa sig en monopolställning och i kraft av den kan Google både trissa upp priser och utöva censur.

Speciellt bekymmersamt är Google-avtalets territoriella begränsning. Det gäller endast inom USA och det innebär att europeiska böcker som Google digitaliserat nu blir mer tillgängliga för folk i USA än för folk "in the continent where they were published".

Eblida vill därför ha ett europeiskt Google-avtal, inklusive nödvändiga ändringar i europeiska upphovsrättslagar. Eblida citerar Viviane Reding, EU-kommissionär för "informationsområdet och medierna" som i sitt tal 9 juli 2009 sade:

"If we do not reform our European copy right rules on orphan works and libraries swiftly, digitisation and attractive content offers will not take place in Europe, but on the other side of the Atlantic".

I ett gemensamt uttalande 7 september frågar Viviane Reding och Charlie McCreevy, EU-kommissionär för den "inre marknaden och tjänster" om europeisk upphovsrätt är tillräckligt modern:

"Is Europe's copyright framework modern enough when it comes to digitising orphan works and out-of-print works?"

undrar EU-kommissionärerna och verkar vara öppna för att lägga ner hela Arrow-projektet. Som alltid understryker kommissionen den privata sektorns betydelse och inbjuder till "en allmän diskussion om den framtida digitaliseringen av böcker i Europa, med hänsyn till den offentliga och privata sektorns potential att samarbeta och behovet av att reformera Europas fragmenterade upphovsrättsliga lagstiftning,

Diskussionen skall pågå t o m 15 november 2009. (18 sept 2009)